

І.А. Юхименко-Назарук, к.е.н.

Рівненський державний гуманітарний університет

ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕАТИВНОГО ОБЛІКУ В КОНТЕКСТІ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Обґрунтовано актуальність проведення досліджень проблематики креативності бухгалтерського обліку на основі застосування інституційної економічної теорії з метою одержання нових наукових результатів. Визначено сутність креативного обліку як інституційного явища облікової системи та обґрунтовано його відмінність від облікової політики підприємства. Обґрунтовано основні причини появи і поступового поширення креативного обліку в країнах світу. Встановлено взаємозв'язок економічних інтересів користувачів облікової інформації та облікової політики підприємства. Виділено два основні підходи щодо розуміння ролі креативного обліку в системі бухгалтерського обліку. Обґрунтовано окремі випадки використання методів та способів креативного обліку, за допомогою яких можна впливати на фінансові результати діяльності підприємства. Запропоновано шляхи обмеження застосування креативного обліку шляхом необхідності здійснення формулювання «правил гри» під час здійснення вибору з існуючих облікових альтернатив.

Ключові слова: *креативний облік; облікова політика; інституційна теорія обліку.*

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Розвиток бухгалтерського обліку в Україні протягом останнього десятиліття відбувається під впливом глобалізаційних процесів та в умовах постіндустріалізації економіки. Це зумовлює необхідність перегляду та модернізації його теоретико-методологічних засад, пошук нових інформаційних моделей представлення господарської діяльності підприємства, які б задовольнили зростаючі потреби користувачів.

Важливу роль у вдосконаленні вітчизняної облікової системи відіграють дослідження її специфічних властивостей, які почали проявлятися під час переходу до ринкової системи бухгалтерського обліку © І.А. Юхименко-Назарук, 2014 креативність облікової системи, тобто здатність сукупності ведення обліку застосовувати творчі підходи в процесі підготовки і складання бухгалтерської звітності.

Не зважаючи на наявність наукових публікацій у цій сфері, на сьогодні креативність облікової системи залишається малодослідженим науковим феноменом, внаслідок чого до неї в науковому співтоваристві сформувалось досить негативне ставлення. В той самий час, наявність креативності обліку є іманентною характеристикою системи МСФЗ та національної системи бухгалтерського обліку, що зумовлює необхідність приділення уваги цьому питанню. Для досліджень проблематики креативності бухгалтерського обліку варто використовувати інституційну теорію, що дозволить з іншого кута зору розглянути існуючі нагальні питання та запропонувати нові шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням креативного обліку присвячені праці Н.В. Генералової, С.Ф. Голова, О.А. Заббарової, А.Карманської, Є.Є. Коміскі, С.Ф. Легенчука, Ч.В. Малфорд, М.Р. Метьюса, М.Х.Б. Перери, М.С. Пушкаря, Е.Райса, Я.В. Соколова, І.Ф. Шерра та ін.

Метою статті є аналіз сутності креативного обліку як інституційного явища облікової системи.

Викладення основного матеріалу дослідження. В умовах постійних змін господарських відносин, трансформації економічних укладів, формування інформаційного суспільства та появи значної кількості інноваційно-містких підприємств, відбувається поступова трансформація ключових засад, на яких наприкінці XV століття була побудована система подвійного обліку. Зокрема, відбувається зміна її завдань та функцій, розширюється коло обліковуваних об'єктів, з'являються нові підсистеми та напрями: соціальний облік, екологічний облік, стратегічний облік, креативний облік.

На нашу думку, креативний облік є певним напрямом бухгалтерської діяльності, що передбачає можливість здійснення вибору серед існуючих альтернативних варіантів бухгалтерського відображення та тих випадків, коли відсутні будь-які нормативні рекомендації. Проблематика креативного обліку досить тісно пов'язана з проблематикою побудови і реалізації облікової політики та здійснення професійних суджень. У той самий час креативний облік є набагато ширшою сферою діяльності, оскільки містить не лише облікові процедури, що орієнтовані на підвищення привабливості бухгалтерської звітності для зацікавлених осіб та зниження податкового тягара для підприємства, а й формування прогнозів та сценаріїв облікового відображення фактів господарського життя, проведення аналізу впливу здійснених процедур на показники бухгалтерської звітності та управлінські рішення зацікавлених користувачів.

На сьогодні переважна більшість великих підприємств використовує інструменти креативного обліку для досягнення необхідних показників бухгалтерської звітності як в межах законодавчо дозволених альтернатив облікової політики, так і за допомогою облікових процедур, що суперечать загальноприйнятим принципам бухгалтерського обліку. Проф. С.Ф. Легенчук [3, с. 97] називає такий вид креативного обліку, який передбачає здійснення порушень принципів обліку та облікового законодавства, «агресивним обліком». На нашу думку, будь-які порушення бухгалтерських принципів або законодавства (вуалювання чи фальсифікація) не можна відносити до сфери креативного обліку, оскільки це є незаконною і неетичною поведінкою та в цілому шкодить репутації бухгалтерської процесії.

Як зазначає А.Карманська, креативний облік є позитивним тоді, коли використовується без прямого порушення законодавства для відображення основних тенденцій господарської діяльності та сприяє гнучкості прийняття рішень, забезпечуючи мінімізацію ризику втрат і високу рентабельність менеджменту на мікрорівні. У протилежному випадку – це процес прикрашання звітності підприємства для вигіднішого відображення його діяльності для акціонерів, інвесторів та інших зацікавлених осіб [8, с. 138–165]. Тому креативним обліком слід вважати лише ті облікові процедури, за допомогою яких бухгалтери проявляють творчі підходи до формування оптимальних комбінацій ведення бухгалтерського обліку в межах чинного законодавства.

Оскільки, як зазначає Е.Райс, «компанії задовго до закінчення року знають, хочуть вони займатися махінаціями чи ні» [5, с. 267], то на сьогодні існують усі необхідні передумови для побудови на підприємстві системи креативного обліку, функціонування якої не порушуватиме чинного бухгалтерського законодавства та сприятиме вирішенню конфлікту інтересів користувачів облікової інформації.

На сьогодні вміння використовувати креативність обліку є однією з професійних компетенцій, якою мають володіти фахівці облікової сфери. Про це наголошує проф. М.С. Пушкар, підкреслюючи, що організацію облікового процесу варто починати, ґрунтуючись не лише на законодавчо встановлених межах, а й дивлячись крізь призму креативності, що не означає руйнування існуючої обмеженої фінансовим аспектом системи обліку та її заміну. Мова йде про зміни, пов'язані з розширенням кола об'єктів обліку, набуттям системою гнучкості в застосуванні традиційно існуючих і введенні принципово нових видів обліку, зміною ролі облікового працівника (бухгалтера) в

управлінні господарськими процесами через розширення обсягу інформаційних ресурсів [4, с. 42].

Значення креативного обліку в діяльності зарубіжних корпорацій також підтверджують статистичні дані. За даними CFO Magazine, 2/3 бухгалтерів США зіштовхувалися з коригуванням звітності на «замовлення» керівників: 45 % прохань були пов'язані зі зменшенням фінансових результатів, решта – представлення звітності в кращому вигляді. За статистикою опитувань, проведених журналом «BusinessWeek», до 55 % фінансових директорів зверталися з проханням викривити звітність у гірший бік і 17 % пішли на це [6, с. 332].

З появою в національній системі обліку облікової політики, яка є сукупністю принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності, можна говорити про одночасне виникнення креативного обліку. Це пов'язано з тим, що головною рисою формування облікової політики є самостійність підприємств під час вибору наявних законодавчо закріплених методів та процедур ведення бухгалтерського обліку, що спричиняє різне відображення фактів господарського життя підприємств, і, як наслідок, різні фінансові результати, навіть за наявності ідентичних умов господарювання.

На сьогодні залишаються недостатньо дослідженими питання можливості існування креативного обліку та його взаємозв'язок із обліковою політикою на рівні підприємства, хоча це поняття широко використовується в обліковій літературі.

Перші письмові згадки дослідників-обліковців щодо застосування креативного обліку були ще наприкінці XIX ст. Зокрема, І.Ф. Шерр у праці «Бухгалтерія і баланс» (1925 р.) зазначав про «свідомий вплив на форму і зміст опублікованих балансів» [7, с. 293]. Проте замість поняття «креативний облік» автор використовував поняття «балансова політика», і навіть навів окремих додаток до своєї роботи за назвою «вуалювання балансу», де ідентифікував можливі шляхи зміни реального фінансового стану за допомогою вуалювання. Таким чином, починаючи від праці І.Ф. Шерра, в фаховій літературі з'являються синонімічні поняття балансова політика та вуалювання балансу, а разом з цим – новий напрям наукових досліджень. З цього приводу І.Ф. Шерр казав, що «розробка теми вуалювання балансу дозволяє пролити світло на таємниці балансних майстрів, що ставлять своїм завданням на основі різноманітних мотивів, представити в найкращому або найгіршому світлі положення, становище і розміри майна підприємства та доходність останнього...» [7, с. 455].

Безпосередньо поняття «креативного обліку» вперше було використане у 1986 р. Й.Гріффітсом та було похідним від застосування творчості в обліку, що розумілася як гра в фінансові результати.

Батьківщиною креативного обліку є країни з англосаксонською моделлю обліку, яких відрізняє широта допустимих способів формування бухгалтерської звітності та відносно слабке, порівняно з континентальною моделлю, законодавче регулювання. В таких країнах важлива роль під час визначення фактів господарського життя відводиться бухгалтеру та професійному судженню, яке він виносить. Бухгалтер тут є аналітиком, а не «обліковцем». Це посилює суб'єктивний характер даних обліку, оскільки судження – це, насамперед, думка, що ґрунтується на знаннях, уміннях і досвіді конкретного фахівця [1, с. 57].

Основними причинами появи і поступового поширення в більшості світових країн креативного обліку є: особливості побудови облікової методології на основі системи облікових стандартів, що узаконюють появу альтернативних варіантів облікового відображення; поступове відокремлення менеджменту корпорацій від їх власників, що породило проблему асиметрії облікової інформації.

На початку ХХ століття в американських корпораціях відбулося відокремлення власності від контролю, внаслідок чого власники були поступово «усунуті» від безпосереднього управління капіталом корпорації та контролю за процесом його обрахунку – обліковою системою підприємства. Тому розгляд креативного обліку крізь призму теорії асиметричності облікової інформації, що є одним із напрямів інституційної теорії, є одним із найбільш актуальних напрямів наукових досліджень у бухгалтерському обліку.

На сьогодні діяльність корпорацій характеризується чітким розмежуванням інтересів сторін: власників, які прагнуть зменшити розміри прибутку в звітності (задня зменшення податкового навантаження та виплати дивідендів) або збільшити його (для залучення нових інвесторів і «покращання» фінансового стану підприємства), а також потенційних інвесторів, які прагнуть збільшити розмір прибутку. В такій ситуації ключову роль відіграють управлінці, завданням яких є представлення прикрашеної та викривленої інформації у звітності зацікавленим користувачам.

У процесі поступового зростання кількості корпорацій, нормативні акти та стандарти, які регулювали порядок здійснення облікових процедур, не встигали розроблятися і оновлюватися повною мірою, а у багатьох випадках, під час розробки облікових стандартів професійні

організації брали до уваги інтереси та побажання великих компаній, що сприяло формуванню сприятливих умов для «бухгалтерської творчості».

Також однією з причин поширення креативного обліку в останні десятиріччя є постійне вдосконалення комп'ютерних технологій та бухгалтерського програмного забезпечення. За допомогою сучасних програмних засобів бухгалтери можуть здійснити значну кількість операцій різними способами, якщо існують відповідні альтернативи в законодавстві. Сьогодні існують значні можливості для моделювання впливу здійснених бухгалтерських процедур на фінансовий результат, широко використовуються програмні продукти для здійснення сценарного планування і аналізу доцільності обрання конкретного сценарію облікової політики.

Обов'язково варто наголосити, що національні П(С)БО встановлюють альтернативні варіанти облікового відображення, надаючи свободу дій для здійснення професійних суджень, а також обґрунтовують частоту зміни її окремих положень, які можуть суттєво впливати на фінансові результати діяльності підприємства, а також порушувати принцип порівняння даних бухгалтерської звітності.

Бухгалтерська інформація, виходячи з функціональної ролі бухгалтерського обліку в системі управління, орієнтована на задоволення потреб різних груп зацікавлених користувачів. У той самий час, в окремих випадках потреби різних груп користувачів вступають у конфлікт між собою, внаслідок чого суб'єкти ведення обліку зіштовхуються з явищами несприятливого відбору та морального ризику. Тому, залежно від того, на яку групу користувачів, у першу чергу, і в який конкретний звітний період часу формуються показники звітності, може бути побудована відповідна облікова політика, яка міститиме елементи креативного обліку, збільшуючи (або зменшуючи) розміри доходів, витрат і в цілому фінансових результатів підприємства (рис. 1).

Наведену вище ситуацію, яка відображає існування конфлікту інтересів користувачів облікової інформації, пояснює проф. В.В. Ковальов, згідно з поглядами якого оптимальної фінансової звітності, тобто такої, яка б влаштовувала всіх користувачів, не існує в принципі. Будь-який конкретний користувач може навести безліч причин для обґрунтування своєї незадоволеності звітністю, наприклад, не ті оцінки, не ті групування статей, недостатність даних, перевантаженість звітності зайвими даними тощо [2, с. 86].

Рис. 1. Взаємозв'язок економічних інтересів (вимог, можливостей та обмежень) користувачів облікової інформації та облікової політики

Тому існуючу на сьогодні модель бухгалтерського обліку, реалізовану в національних П(С)БО, можна назвати інституційним компромісом між різними групами користувачів, кожен з яких зацікавлений у використанні бухгалтерами таких методів креативного обліку, які б сприяли задоволенню його інтересів.

В цілому сутність креативного обліку окремими групами вчених сьогодні визначається кардинально протилежно. Одні вчені розглядають креативний облік у позитивному значенні як творчий підхід під час вибору елементів облікової політики в межах законодавства, що допомагають відобразити неформалізовані в бухгалтерському законодавстві операції. За допомогою такого підходу, креативний облік дозволяє достовірно відобразити фінансовий стан підприємства в рамках регламентованих методів та принципів ведення бухгалтерського обліку.

Представники такого підходу вбачають у креативності обліку основну причину розгляду бухгалтерського обліку як повноцінної науки, що має пояснити причини вибору методів обліку та обґрунтувати найбільш доцільні для здійснення вибору в конкретних ситуаціях. Інша група вчених розглядає креативний облік у негативному світлі як цілеспрямоване маніпулювання (вуалювання) показниками фінансової звітності шляхом вибору допустимих законодавством методів та процедур ведення обліку, основною метою чого є досягнення особистих цілей та інтересів.

Для усунення негативного сприйняття креативного обліку серед вітчизняних дослідників необхідним є виявлення всіх можливих сфер його прояву, аналіз існуючих законодавчо дозволених альтернатив та розробка комплексу заходів, які б дозволили обмежити сферу його дії.

Оскільки більшість методів креативного обліку реалізуються безпосередньо в контексті облікової політики, а також змін, які з часом підприємство може до неї вносити, зацікавленим користувачам варто звертати увагу на частоту внесення змін у наказ про облікову політику. Як зазначив Е.Райс, «найчастіше компанія, що оголошує про зміну облікової політики, дає сигнал про можливе застосування хитрощів «творчої» бухгалтерії. Кожен раз, коли Ви бачите будь-яку зміну облікової політики, у Вас в голові мають з'являтися слова «щур» чи «сморід». Якщо Ви бачите, що облікова політика підприємства змінюється декілька разів на рік, чи що такі зміни відбуваються частіше ніж раз на декілька років, вам варто пошукати інші можливості для інвестування» [5, с. 287–288]. Тобто, вислів Е.Райса наводить на думку, що попри досить високий рівень розвитку та

постійне удосконалення законодавства у сфері бухгалтерського обліку відповідно до МСФЗ, все ж таки національні П(С)БО та інші регулюючі облікові документи мають безліч прогалин, що не забороняють офіційно здійснювати бухгалтерам значну кількість маніпуляцій.

Зокрема, відповідно до чинних норм бухгалтерського законодавства, використовуючи ті чи інші методи, принципи та способи обліку, підприємства мають можливість: завищувати або занижувати розміри витрат у визначені періоди; завищувати суми дебіторської заборгованості, у зв'язку з тим, що резерв сумнівних боргів не створюється; завищувати вартість запасів, оцінюючи їх не за найменшою з двох величин – вартістю придбання або чистою вартістю реалізації тощо.

Тому на законних підставах формуючи наказ про облікову політику, підприємства практично знімають із себе відповідальність та підозри у маніпуляціях даними бухгалтерського обліку, виходячи із законних норм їх ведення.

Висновки та перспективи подальших досліджень:

1. Появі креативного обліку як інституційного явища облікової системи сприяли історичні обставини розвитку діяльності західних корпорацій та недосконалість регламентації облікових процедур, що дозволило бухгалтерам без порушення законодавства застосовувати творчі підходи до ведення обліку та складання фінансової звітності. Розмежування функцій власників та менеджменту призвело до виникнення конфлікту інтересів, в які були втягнуті бухгалтери як суб'єкти, що займаються визначенням результативності функціонування корпорацій. Внаслідок цього виникли передумови для появи явищ несприятливого відбору та морального ризику, щодо процесу вибору суб'єктами ведення обліку з наведених у законодавстві альтернатив відображення фактів господарського життя. Обґрунтування шляхів вирішення цієї агентської проблеми є одним з основних завдань неінституційної теорії бухгалтерського обліку.

2. Між обліковою політикою та креативним обліком простежується взаємозв'язок, суть якого полягає в тому, що креативний облік може бути реалізований на законних підставах, без порушення законодавчих норм, за допомогою ведення обліку в межах альтернативних варіантів, які допомагають підприємству «оптимізувати» показники фінансової звітності та передбачені обліковою політикою і не суперечать загальноприйнятим принципам ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

3. Для розробки комплексу заходів, які б дозволили обмежити сферу застосування креативного обліку або дозволяли сформулювати «правила гри» під час здійснення вибору з існуючих облікових альтернатив, необхідно провести аналіз облікового інституційного середовища, проаналізувати формальні та неформальні облікові правила, що є основним ключем для вирішення конфлікту інтересів користувачів облікової інформації.

Список використаної літератури:

1. *Генералова Н.В.* Профессиональное суждение и его применение при формировании отчетности, составленной по МСФО / *Н.В. Генералова* // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 23. – С. 54–61.
2. *Ковалев В.В.* Бухгалтерский баланс в исторической ретроспективе / *В.В. Ковалев* // Вестник Санкт-Петербургского гос. ун-та. – 2011. – № 3. – С. 85–99.
3. *Легенчук С.Ф.* Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку / *С.Ф. Легенчук* // Теорія та методологія бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2009. – Вип. 2 (14). – С. 88–101.
4. *Пушкар М.С.* Сучасні проблеми обліку : монографія / *М.С. Пушкар* ; за ред. докт. екон. наук, проф. *М.С. Пушкаря*. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 268 с.
5. *Райс Э.* Разоблачение тайн бухгалтерского учета. Как разобраться в бухгалтерской отчетности и в финансовом анализе / *Э.Райс*. – М. : ЗАО «Олимп–Бизнес», 2006. – 352 с.
6. *Чалий І.* Бухоблік для дорослих. МСФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки / *І.Чалий*. – Х. : Фактор, 2011. – 400 с.
7. *Шерр И.Ф.* Бухгалтерия и баланс / *И.Ф. Шерр*. – 3-е изд. ; пер. с 5-го нем. изд. *С.И. Цедербаума* ; ред., доп. и прим. проф. *Н.С. Лунского*. – М. : «Экономическая жизнь», 1925. – 579 с.
8. *Karmanska A.* Etyka w dydaktyce rachunkowosci / *A.Karmanska* // Zeszyty teoretyczne rachunkowosci. – 2005. – Т. 26 (82). – S. 138–165.

ЮХИМЕНКО-НАЗРУК Ірина Анатоліївна – кандидат економічних наук, декан факультету документальних комунікацій та менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси:

- інституційна теорія бухгалтерського обліку;
- розвиток теорії і методології бухгалтерського обліку в умовах інституційних змін;
- інституційні аспекти облікової політики та професійного судження бухгалтера.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.